

УДК 130.122: 37.013

Ціннісний аспект формування духовності в освітній діяльності

С.І.РЕЗНИКОВ

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
м.Дніпропетровськ, Україна, E-mail: reznikov.si@mail.ru**Авторське резюме**

Формування духовних цінностей особистості являє собою єдність двох процесів – спонтанного духовного становлення людини у межах свого соціального оточення та цілеспрямованого процесу створення умов для опанування та привласнення духовних цінностей в освітньому процесі, який має попередити та усунути негативні наслідки вказаних впливів. У цілому освітня проблема ціннісного забезпечення духовності полягає у створенні освітнього простору, що забезпечує достатню педагогічну підтримку в складному процесі становлення та розвитку духовного світу і духовних цінностей особистості. На сьогодні формування духовних цінностей є найважливішим завданням не лише духовного розвитку, а й загалом культурно-освітнього впливу соціуму на особистість. Серед ціннісних аспектів формування духовності особистості в освітньому процесі духовна безпека стає все більш значущою, передусім як превентивно-освітній механізм забезпечення духовності. Основним напрямом розвитку вітчизняної освіти для забезпечення духовності особистості має стати максимізація її духовно-ціннісної складової. У сучасних умовах, коли пріоритетним є напрямки, пов'язані з аксіологічним аспектом освіти, коли чи не найбільш актуальним завданням освіти стає збереження духовності особистості та суспільства, пріоритетним має бути визначений ціннісно-значеннєвий компонент навчальних програм та виховної роботи, що включає в себе програми духовно-морального виховання, прилучення до національних цінностей, вітчизняної культури, традицій.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, філософія освіти.

Value analysis of spirituality in educational activities

S.I. REZNIKOV

Dnepropetrovsk regional Institute of postgraduate pedagogical education, Dnepropetrovsk,
Ukraine, E-mail: reznikov.si@mail.ru**Abstract**

Formation of the spiritual values of the individual is a unity of two processes - spontaneous spiritual development rights within their social environment and purposeful process enabling mastery and appropriation of spiritual values in the educational process, which is to prevent and eliminate the negative effects of these influences. In general, the educational value problem of spirituality is to create an educational space that provides enough support for teaching in a complex process of formation and development of the spiritual world and spiritual values of the individual. At present, the formation of spiritual values is an important task not only of spiritual development, but also the whole cultural and educational impact of society on the individual. Among the valuable aspects of the formation of individual spirituality in the educational process of spiritual security is becoming more important, especially as a preventive and educational mechanism for spirituality. The main direction of development of national education for spiritual person should be to maximize the value of its spiritual component. In today's environment where the priority areas are related to the axiological aspects of education as perhaps the most important task of education is the preservation of spirituality of the individual and society, the priority should be established value- semantic component of curricula and educational work, which includes programs spiritual and moral education, introduction to national values, national culture and traditions.

Keywords: spirituality, spiritual values, philosophy of education.

Постановка проблеми. Головним для освітнього цілепокладання є визначення цінностей, які мають бути покладені в основу освітньої діяльності. Зростання значущості ціннісних орієнтирів у сучасному суспільстві, яке деякі дослідники називають феноменом «етнічного ренесансу», ще більше актуалізує завдання осмислення співвідношення цінностей національної культури із загальнолюдськими в освітньому процесі. На основі їх гармонізації в освітньому процесі вирішуються проблеми ціннісної орієнтації особистості стосовно основних соціально значущих проблем – визнання людини як

найвищої цінності, досягнення соціальної солідарності та толерантності, пріоритетність гуманізму в сучасних процесах глобалізації тощо. Проблема ціннісних орієнтацій з урахуванням динаміки глобального та національного в освітньому процесі є по суті головною стосовно життєвого самовизначення особистості, у процесі якого визначається власний модус духовності та здатність особистості протистояти антидуховним впливам.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми духовності в освітньому процесі досліджуються у роботах А.Валіцької, А.Запесоцького,

© С.І. Резніков, 2014

І.Степаненко, І.Степанової та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Загалом духовність визначається як пріоритетна мета освітньої діяльності постсучасного зразка. Проте взаємозв'язок процесів формування духовності та духовних цінностей у контексті трансформаційних змін освіти залишається недостатньо дослідженою проблемою.

Мета дослідження. Визначити ціннісний аспект формування духовності в освітній діяльності постсучасного зразка.

Виклад основного матеріалу. Дієвість духовних цінностей, які транслюються освітньою системою, щодо формування духовності особистості, визначається передусім їх уплетеністю у її внутрішній світ і відповідно впливом на процес індивідуальної життєдіяльності. Сьогодні підхід до формування цінностей людини, виходячи з розуміння останніх як трансцендентальних сутностей, викликає все більшу критику як філософів, так і освітян. Визначення духовних цінностей як таких, що не повинні аналізуватися людиною і вписуватися у її духовний світ та загалом буття, а мають бути засвоєні людьми просто як загально визнані істини, не дає необхідного результату виховної роботи. Відсутність у особистості свідомого вибору цінностей провокує таку ж бездуховність, як і відсутність позитивних цінностей взагалі, і це прямо визначає завдання ціннісної переорієнтації освітньої діяльності постнекласичного типу. «Можна в результаті виділити два типи бездуховності: що породжується нерозвиненістю особистісного начала (відсутністю потреби і здатності до самостійного вибору) і що є результатом вибору у вигляді прямого вибору пріоритету недуховних цінностей... Попередження першого типу бездуховності може бути досягнуто у системі освіти та виховання методами розвитку особистісного начала у індивіда, що формується, а попередження другого типу бездуховності – методами, спрямованими на розвиток пріоритету духовних цінностей» [5, с.103].

Духовні цінності, які транслюються в освітньому процесі, вже не просто пов'язують особистість з системою незрозумілих їй життєвих установок, які визначають її картину світу, межі дозволеного та конституують інтерсуб'єктивні взаємовідносини через механізм припису, а на основі аналізу свого місця у соціокультурному оточенні та комунікативних механізмів здійснюється забезпечення конституювання морального виміру самості.

Визначаючи методологічні засади процесу формування духовних цінностей у освітній діяльності, необхідно чітко усвідомлювати шляхи подолання традиційного примусово-нормативістського нав'язування особистості зразків поведінки та сприйняття себе і зовнішнього світу. Ми згодні з відомою вітчизняною дослідницею проблем духовності І.Степаненко, яка вважає, що сучасний ціннісний контекст освітньої діяльнос-

ті, який характеризується інтерсуб'єктивністю і вираженим етичним наголосом, вимагає трансформації нормативної моделі духовних цінностей виходячи з того, що модель духовного світу та духовного здоров'я особистості має набувати дискурсивного характеру. Дискурсивність у даному випадку забезпечує можливість переведення духовних цінностей із сфери зовнішнього (аргументації у процесі освітнього впливу) у сферу внутрішнього (особистісні переконання, що утворюються у процесі засвоєння ціннісних норм як складової власного духовного світу) за рахунок удосконалення як першого, так і другого. Освітній вплив у процесі трансляції духовних цінностей має забезпечувати вимоги щодо універсалізації, інтерперсоналізації та інституалізації духовного світу особистості та його включення у духовне життя соціуму. З погляду духовного здоров'я за рахунок такого зовнішнього впливу формується його логіко-рефлексивна складова, у межах якої його характеристики аргументуються з погляду соціокультурної даності та адаптаційних потреб особистості [4].

Таким чином, можна вважати обґрунтованим для сучасної освіти методологічний підхід, при якому ідеальний зміст духовних цінностей виводиться не з певних нормативних приписів, що мають для особистості трансцендентно-абсолютний характер, а з її соціокультурного середовища, з її реального буття у конкретному соціокультурному середовищі. Саме буттєві, онтологічні витoki духовних ідеалів та норм перетворюють сформовані на них особистісні структури духовності у мультиверсійні моделі, які поєднують універсальне та контекстне, соціокультурне та індивідуальне, зовнішні впливи та внутрішні переконання, власні прагнення та турботу про інших. Через формування цінностей освіта створює можливість для особистості стати суб'єктом діяльності, характер та духовна наповненість цінностей при цьому визначають її спрямованість в умовах наявності свободи вибору особистості в орієнтаціях на об'єктивний зміст явищ і процесів. У цьому зв'язку можна говорити про смислову полізмістовність ціннісного наповнення духовного світу людини як одну з постійно змінюваних характеристик її буття. Тому для визначення цінностей, які мають бути транслювані в освітній діяльності, особливого значення набуває екзистенційно-особистісний аналіз процесу смислоутворення духовно-усвідомлених цілепокладань кожної особистості у контексті соціокультурної динаміки країни та цивілізації загалом.

Сучасні соціальні реалії загалом не сприяють формуванню духовного здоров'я особистості. Девальвація духовних, моральних цінностей, відчуження особистості від інститутів виховання, зміщення пріоритетів у бік матеріального благополуччя вимагають підвищеної уваги до функціонування виховних механізмів, адекватних як реальній соціокультурній ситуації, так

і завданням у царині формування духовності особистості. Багато дослідників констатують утворення у сучасному суспільстві своєрідного «духовного вакууму», що неминуче призводить до деформації мотиваційно-потребнісної сфери особистості, суттєвої руйнації традиційних ціннісних орієнтацій, суперечливо-індивідуалістичний характер цінностей інформаційного суспільства, що у цілому приводить до світоглядно-духовної дезорієнтації людей у результаті внутрішньо-особистісного конфлікту цінностей [2, с.13].

І це зрозуміло – адже саме духовні цінності виконують регулятивну, оцінну функцію, мотивують життєдіяльність людини та допомагають здійснювати вибір форм і методів поведінки, і у випадку їх невідповідності критеріям духовного здоров'я все життя особистості набуває контр-аверсивного характеру.

До ціннісних деформацій можна віднести такі поширені ціннісні девіації на особистісному рівні, як суб'єктивна незадоволеність, утрата ідентичності та відносної автономності від джерел задоволення різноманітних пристрастей та потреб, неадекватне сприйняття реальності, зниження толерантності, соціальної солідарності, комунікативності тощо. Такі деформації ціннісного характеру, переростаючи у масове явище, створюють передумови бездуховності всієї країни.

Відтак формування духовних цінностей особистості являє собою єдність двох процесів – спонтанного духовного становлення людини у межах свого соціального оточення під дією загалом нерегульованих і часто деструктивних впливів та цілеспрямованого процесу створення умов для опанування та привласнення духовних цінностей, який має попередити та усунути негативні наслідки вказаних впливів. Що стосується освітньої складової цього процесу, то належність до форм цілеспрямованої виховної діяльності обумовлює такі її характеристики як інтенціональність, нелінійність, стадійність, варіативність, ситуаційний характер, принципова незавершеність та інші, які визначають особистісно орієнтований характер освітнього впливу.

Виходячи із загальної орієнтації постнекласичної освіти на особистісний розвиток, направляючим елементом якого і є формування духовних цінностей, можна визначити і загальні риси освітньої діяльності у даному напрямі. Зміст процесу формування духовних цінностей має проектуватися з урахуванням особливостей та суперечностей становлення духовної сфери особистості на тому чи іншому етапі соціалізації та включення у соціокультурне середовище. Освітні форми та засоби формування духовних цінностей визначаються, виходячи з принципів особистісно орієнтованого (з максимальним врахуванням особливостей людини, її потреб та спрямованості) та культурологічно-антропологічного (з формуванням на основі інтеріоризо-

ваних духовних цінностей особистісної духовної культури) підходів.

У цілому освітня проблема ціннісного забезпечення духовності полягає у створенні освітнього простору, що забезпечує достатню педагогічну підтримку в складному процесі становлення та розвитку духовного світу та духовних цінностей особистості. На нашу думку, на сьогодні формування духовних цінностей є найважливішим завданням не лише духовного розвитку, а й загалом культурно-освітнього впливу соціуму на особистість. Його значущість визначається не лише місцем духовних цінностей у сучасному світі, а й неадекватністю наявного освітнього інструментарію вирішенню проблеми. Адже при дуже інтенсивному зростанні впливу інформаційно-комунікаційного середовища та медіа-культури на духовний світ особистості система духовного виховання особистості у вітчизняній освіті залишається дуже інертною і консервативною.

Між тим саме формування духовних цінностей все більше виступає як сутність постсучасної освіти, яку насамперед можна схарактеризувати як процес, де «відбувається передача, становлення, відтворення ціннісних орієнтирів, відбувається те, що прийнято називати вихованням» [1, с.14]. Вихід із сучасної ситуації духовної кризи на сьогодні все більше фахівців бачать у нарощуванні гуманітарної спрямованості освіти, актуалізації її превентивного духовно-ціннісного потенціалу. Духовні цінності при цьому розуміються як узагальнені смислові утворення, які відрефлексовані суб'єктом сприйняття та стають орієнтирами поведінки в різних життєвих ситуаціях, слугуючи свого роду духовним захистом особистості від негативних впливів соціуму та власних матеріально орієнтованих прагнень. За рахунок духовних цінностей забезпечується цілісність особистості на основі духовності як основа вибору смисложиттєвих пріоритетів та духовна безпека як превентивний захист проти негативних впливів.

На нашу думку, сьогодні серед ціннісних аспектів формування духовності особистості у освітньому процесі духовна безпека стає все більш значущою, передусім як превентивно-освітній механізм забезпечення духовності. Духовна безпека відображає зростання психологічно-комунікативної складності соціального простору в умовах формування мас-медіа та все більш інтенсивному впливові електронного медіа-простору на особистість. Проблема такого впливу полягає у наростаючому процесі духовних підмін, які продукуються мас-медіа і широко поширюються у медіа-просторі. Небезпеку несуть маніпуляційні деструктивно-ціннісні впливи, коли через мас-медіа цілеспрямовано здійснюється нав'язування людям приватних інтересів, утилітарних цінностей, деструктивних моделей поведінки, агресивних субкультур тощо, які по суті позбавляють людину можли-

востей свідомого вибору духовних цінностей та конструктивних моделей поведінки. Між тим духовний стан особистісної свободи виникає у людини при усвідомленні нею наявності зовнішніх можливостей вибору й сформованої готовності здійснити цей вибір. Враховуючи професійну організацію таких маніпулятивних впливів та їх інтенсивність, протистояти їм можна лише на основі не менш професійно та цілеспрямовано організованої освітньо-виховної роботи превентивного характеру щодо формування в особистості духовних цінностей, на основі яких вона зможе свідомо та компетентно здійснювати життєдіяльність у медіа-просторі.

Фактично сьогодні вітчизняна освіта не здійснює активної протидії негативним впливам соціуму та медіа-середовища щодо культивування цінностей споживання, нав'язування примітивних потреб та бажань, зниження змісту буття до рівня задовольнення примітивних інстинктів, а дуже часто і сама потурає цим процесам. Одним із аспектів цього процесу є зміна духовних цінностей у процесі впровадження нових соціокультурних стандартів освітньої діяльності, коли цінності освітнього процесу некритично переосмислюються під приводом удосконалення загальноцивілізаційних підходів чи зарубіжних інновацій замість того, щоб здійснити процес трансформації чужорідних цінностей у вітчизняні відповідні національним традиціям.

Традиції в соціокультурному процесі діють як пам'ять, духовне надбання, яке забезпечує не просто зв'язок поколінь, а неперервність духовного розвитку народу. Будь-які розриви у цьому процесі є надзвичайно шкідливими для духовного здоров'я народу, про що свідчить і недалеке трагічне минуле нашої країни, пов'язане зі спробою системного перегляду соціокультурних засад буття та системи духовних цінностей. Сьогодні українське суспільство також знаходиться у трансформаційному періоді свого розвитку, і тому особливо важливо у процесі радикальних змін всіх сфер його життєдіяльності забезпечити спадковість традицій у вигляді національних духовних цінностей.

Безумовно, їх непотрібно розуміти у консервативно-ортодоксальному сенсі. Зі змінами соціуму традиції також зазнають еволюції, їх адаптація в нову культуру здійснюється як динамічний процес узгодження стабільності і мінливості, взаємодії старого і нового, що є проявом діалектичного оновлення буття. У певному сенсі можна говорити і про конфліктність традицій і сучасності, яка при конструктивному розумінні цього феномена може розглядатися як механізм ефективного відбору найдоцільніших духовних пріоритетів та цінностей, досвіду духовного життя минулого для покоління, що живе сьогодні. Більше того, протистояння традиції та новації у духовній царині забезпечує традиції фундаментальну роль основи буттєвої

єдності часу та здійснення майбутнього на основі постійного осучаснення минулого. Конфліктність традицій і сучасності сприяє усвідомленню стрижневих духовних цінностей народу, на основі яких забезпечується його цілісність в історичному розвитку, що особливо актуально в епоху системних трансформаційних змін. Акцентування уваги на ідеях гуманізму, що проявляються в духовних цінностях українського суспільства, актуальних для усіх часів, забезпечить практично-буттєвий фундамент формування духовного здоров'я сучасного покоління українців на основі ідеалів та цінностей суспільства XXI ст. «Освіта у цьому зв'язку розглядається як соціокультурна система, що забезпечує культурну наступність (трансляцію культурних норм, цінностей, ідей) і розвиток людської індивідуальності як спосіб підготовки людини до успішного існування в соціумі й культурі» [3, с.20].

На нашу думку, основним напрямом розвитку вітчизняної освіти для забезпечення духовності особистості має стати максимізація її духовно-ціннісної складової. У сучасних умовах, коли пріоритетним є напрямки, пов'язані з аксіологічним аспектом освіти, коли чи не найбільш актуальним завданням освіти стає збереження духовності особистості та суспільства, пріоритетним має бути визначений ціннісно-значеннєвий компонент навчальних програм та виховної роботи, що включає в себе програми духовно-морального виховання, прилучення до національних цінностей, вітчизняної культури, традицій. Потрібна орієнтація, яку А.С. Запесоцький назвав як «сенсоутворюючі координати культури» [3, с.14], що дозволить побачити кожному індивідуальну долю як носія певної системи цінностей і відповідно визначити реальні, наближені до кожної особистості напрями формування духовних цінностей.

Завдання духовно-ціннісного виховання особистості у системі освіти ускладнюється тим, що освітній вплив має здійснюватися переважно на дітей та молодь, духовний світ яких перебуває у процесі становлення або знаходиться під впливом різноманітних молодіжних субкультур. У обох випадках можна говорити про вікову специфіку духовного світу суб'єктів освітнього процесу, яка далеко не завжди сприяє оволодінню високими духовними цінностями. Безумовно, перебуваючи у соціумі представники підростаючого покоління в якості основи духовних цінностей мають аксіологічні доміанти, що значною мірою співпадають із пріоритетами усього суспільства, однак зміст цих цінностей трансформується з урахуванням особливостей соціокультурного середовища, специфікою комунікації та екзистенціальних проблем молодого віку.

Особливо слід відмітити інноваційний потенціал духовного світу підростаючого покоління, оскільки саме у ціннісній свідомості молоді найчастіше виникають нові пріоритети, зумовлені

трансформаційними соціокультурними процесами. За таких умов важливим постає таке опанування духовних цінностей суспільства особистістю, яке сприяє створенню у неї цілісного ціннісного «образу світу» як результату формування духовного світу особистості на основі присвоєння цінностей соціуму та узгодження з ними і систематизації власної шкали цінностей. Результатом цього процесу є визначення смисловитих пріоритетів особистості, які виникають на основі формування «образу майбутнього» і власної життєвої перспективи. Чи будуть ці життєві орієнтири проявом духовності, вирішальною мірою залежить саме від системи освіти, оскільки інтеріоризація духовних цінностей прямо залежить від освітнього середовища і відбувається в процесі освітньої комунікації при створенні умов для самопізнання, самоактуалізації та самореалізації.

Висновки. Таким чином, формування духов-

ності в освітньому процесі розглядається як створення умов для особистісної оцінки й усвідомленого вибору тих духовних цінностей, які утвердилися як національні духовні традиції і відповідають соціокультурному контексту загальноцивілізаційного процесу духовного розвитку людства.

На особистісному рівні це є процес самовизначення щодо ціннісних настанов та створення індивідуальної системи цінностей, яка забезпечує духовність як у вигляді пріоритетів життєдіяльності, так і у вигляді конкретного способу життя. Як інтегроване у межах індивідуального духовного світу особистісне утворення духовні цінності у такому випадку забезпечують високу мотивацію до самовдосконалення й духовного зростання, когнітивний аспект ціннісних орієнтацій, прояв відповідних емоційних якостей і дотримання відповідних цінностей у різних життєвих ситуаціях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Валицкая А.П. О духовности и духовном образовании / А.П.Валицкая // Вестник Герценовского университета. - 2008. - № 9. - С. 13-18. 1.
2. Жбанков А. Б. Духовное развитие общества как фактор национальной безопасности: автореферат дис. ... кандидата философских наук : 09.00.11 / А.Б.Жбанков. - М., 2010. - 18 с.
3. Запесоцкий А. С. Основные парадигмы и модели образовательной деятельности // Философия социальных и гуманитарных наук : учеб. пособие / под ред. С. А. Лебедева. - М.: Акад. проект, 2006. - С. 8-28.
4. Степаненко І. В. Духовність: філософські конструкти і соціокультурні репрезентації: Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.04 / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України / І.В.Степаненко. — К., 2004. — 32 с.
5. Степанова И. Н. Духовность личности как проблема философии образования / И.Н.Степанова, С.М.Шалютин // Вестник Тюменского государственного университета. - 2006. - № 2. - С. 99-107.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2013

REFERENCES:

1. *Valytskaya A. P.* O duhovnosti y duhovnom obrazovanyy (About spirituality and spiritual education). *Vestnyk Hertsenovskoho unyversyteta*, 2008, no. 9, pp. 13-18.
2. *Zhbankov A. B.* Duhovnoe razvytye obschestva kak faktor natsyonalnoy bezopasnosti: avtoreferat dys. ... kandydata fylosofskyyh nauk: 09.00.11 (Spiritual Development of Society as a factor of National Security: Abstract dis. ... candidate of philosophical sciences:09.00.11). Moscow, 2010, 18 p.
3. *Zapesotskiy A. S.* Osnovniye paradyhmi y modely obrazovatelnoy deyatelnosti (Basic paradigm and models of education activity). *Fylosofyya sotsyalnih y humanytarnih nauk ucheb. posobyey / pod. red. SA Lebedeva*. Moscow, 2006, pp. 8-28
4. *Stepanenko I. V.* Duhovnist: filsofski konstrukty i sotsiokulturni reprezentatsiyi: avtoref. dis ... d-ra filol. nauk: 09.00.04 (Spirituality: philosophical and socio-cultural constructs of representation: Author. dis ... Dr. Philos. sciences: 09.00.04). Kiyv, 2004, 32 p.
5. *Stepanova I. N., Shalyutyn S. M.* Duhovnost lychnosty kak problema fylosofyy obrazovanyya (Spiritual of personality as the problem of Philosophy of Education). *Vestnyk Tyumenskoho gosudarstvennogo Universita*, 2006, no. 2, pp. 99-107.

Резніков Сергій Іванович – здобувач

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70

E-mail: reznikov.si@mail.ru

Reznikov Serhii Ivanovych – applicant

Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education

Address: 70, Sverdlov Str., Dnepropetrovsk, 49006

E-mail: reznikov.si@mail.ru